

Др Снежана Бркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду

ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ СВЕДОЧЕЊА СТАРИХ ЛИЦА¹

Сажетак: Стариоси, сама по себи, не искључује неко лице као поштенцијалног сведока, али представља фактор који може утицати како на тактику испитивања сведока, тако и на оцену веродостојности његовог исказа. Због тога треба познавати специфичности оних психичких функција старих лица, које су тесно повезане са давањем сведочког исказа. Најважније такве функције су ојажање и памћење. Код старих лица, по правилу, долази до слабљења чулне осетљивости, слабљења памћења, ојадања интелигенције, усоравања психомоторних функција, као и негативни утицај емоционалних и мотивационих процеса на ојажање. Међутим, треба имати у виду да у том погледу код старих лица могу постојати велике индивидуалне разлике. Због тога се, генерално, не треба одрицати таквих лица као сведока у кривичном поступку. Судија увек треба да провери степен очуваности чула сведока, постављањем питања сведоку, извођењем судског експеримента, а по потреби и психолошким експертизом. Особности старих лица као сведока треба уважити и приликом њиховог испитивања. У том смислу, дају се одређене препоруке у погледу места, времена и начина њиховог испитивања, који морају бити такви да омогуће јачан и појун исказ, с једне стране, као и да онемогуће штејно дејство вођења кривичног поступка на исху сведока, с друге стране.

Кључне речи: сведок, стара лица, ојажање, памћење, чулна осетљивост, искуство, интелигенција, емоције, мотиви, суесетбилност

¹ Овај рад је посвећен пројекту „Биомедицина, заштита животне средине и право“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

1. Уводна разматрања

Савремена процесна законодавства не познају установу апсолутно неспособних сведока. Својство сведока се може имати без обзира на узраст, стање психичког и физичког здравља, телесне недостатке, ранију осуђиваност, итд. Дакле, узраст, сам по себи, не искључује неко лице као потенцијалног сведока, али представља фактор који може утицати како на тактику испитивања сведока, тако и на оцену веродостојности његовог исказа. Због тога је разумљиво што је узраст сведока једно од незаобилазних места у уџбеницима судске психологије. Међутим, у осталој судскопсихолошкој литератури нису подједнако теоријски и истраживачки заступљене све фазе у развоју човека. Теорија се интензивно бавила децом и малолетницима као сведоцима, док је проблематика старих лица као сведока остала запостављена. Та чињеница је у супротности са оживљавањем интереса за старе људе у области других научних дисциплина. Такав појачани интерес у другим научним областима је последица социодемографских промена у индустријски развијеним земљама. Те промене односе се на убрзани пораст броја старих лица, као и на пораст просечне дужине живота становништва. Све до XVIII века проценат лица старијих од 60 година веома мало се мењао и кретао се око 8,8%. До седамдесетих година XX века, тај постотак се у неким земљама удвостручио. У САД је 1850. године било свега 2,5% лица старијих од 65 година; 1900. године 4,1% а седамдесетих година 9%.² Према неким демографским проценама, у Француској ће 2025. године бити 18,5% а 2050. године 20,4% лица старијих од 65 година.³ Према другим проценама, у развијеном свету ће 2020. године бити приближно око 40% људи старијих од 65 година, а 2030. године биће их више од 50%.⁴ Пре свега захваљујући опадању смртности деце и опадању наталитета, просечан животни век у Француској попео се на 68 година за мушкарце и 75 година за жене, а у САД на 71 годину за мушкарце и 77 година за жене.⁵ Слична ситуација је и у другим развијеним земљама. Ове цифре нам говоре да је од маргиналног, стар човек на путу да постане најубичајенија категорија грађанина.⁶ Самим тим, повећава се вероватноћа да се укаже потреба за саслушањем старих лица као сведока.

Најважнија сведочка обавеза је давање сведочког исказа. Исказ у психолошком смислу представља саопштавање одређених психичких садржа-

---

² Наведено према Симон де Бовоар, *Старост I*, БИГЗ, Београд, 1987, стр. 263-264.

³ Жорж Миноа, *Историја старости од антике до ренесансе*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1994, стр. 13.

⁴ Вид Печјак, *Психологија треће животне доби*, Просвјета, Загреб, 2001, стр. 12.

⁵ Симон де Бовоар, наведено дело, стр. 264. Према наводима истог писца, смртност деце је за један век опала са 40% на 2,2%.

⁶ Жорж Миноа, наведено дело, стр. 13.

ја, што омогућавају четири међусобно повезана психичка процеса: опажање, памћење, мишљење и саопштавање (исказивање).⁷ Да би се фаза оцене сведочког исказа ваљано обавила, неопходно је да судија располаже и одређеним знањима из области психологије, криминалистике, логике и других ванправних дисциплина. Судија, између осталог, треба добро да познаје суштину основних психичких функција, које су од значаја за успешно обављање правосудне делатности и правилну примену права. Овај рад представља скроман покушај унапређења знања у тој области, са становишта опште и развојне психологије. При томе, треба имати у виду да психички живот човека није статичка, већ динамичка категорија, која се мења током живота. Наша разматрања ћемо ограничити на специфичности процеса опажања и памћења старих лица.

Старост треба разликовати од старења: старење је процес а старост је продукт тог процеса.⁸ Старење се може дефинисати као процес промена у смислу опадања, који је у корелацији са протикањем времена, а постаје видљив после зрелости и неизбежно се завршава смрћу индивидуе.⁹ При томе се најчешће мисли на период од двадесете године до краја живота. Због индивидуалних разлика у темпу старења отежана је психолошка периодизација старости. Због тога не треба да чуди што се почетак старости везује за различите године живота: 65 година,¹⁰ 70 година¹¹ или 75 година.¹² Полазећи од тога да просечно трајање живота у развијеним земљама износи 75 година, констатује се да последња трећина живота почиње након 50. године, због чега се назива трећа животна доб. То раздобље неки деле на четири временска периода: 1) од 50. до 60. године (касна средња доб); 2) од 60. до 70. године (млађа старост); 3) од 70. до 80. године (средња старост) и 4) после 80. године (висока старост).¹³ Генерално, могло би се рећи да старачко доба наступа у оном периоду живота када се јаве и објективни и субјективни знаци застоја и назадовања на биолошком, психолошком и социјалном плану.¹⁴

⁷ Михјло Аћимовић, Психологија злочина и суђења, Савремена администрација, Београд, 1987, стр. 205; Наташа Делић, Психологија исказа појединих учесника у кривичном поступку, Досије, Београд, 2003, стр. 27.

⁸ Вера Смиљанић, Психологија старења, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987, стр. 17.

⁹ Наведено према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 14.

¹⁰ Тако Анањев, наведен према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 17; Симон де Боар, наведено дело, стр. 18; Михајло Аћимовић, наведено дело, стр. 366.

¹¹ Бромли, наведен према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 17.

¹² Бирен, наведен према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 17.

¹³ Вид Печјак, Психологија треће животне доби, Просвјета, Загреб, 2001, стр. 21.

¹⁴ Сулејман Хрњица, Општа психологија са психологијом личности, Научна књига Нова, Београд, 2005, стр. 155.

У психологији је формулисан принцип хетерохроности, по коме разне структуре организма настају, развијају се и старе у разна времена. У правилу, човек опада физички пре него ментално; поједине менталне функције старе пре него друге; осети неких чула почињу да опадају рано а вербалне способности касније, итд. Међутим, хетерохроност старења делова не искључује синхроност старења организма као целине.¹⁵ Совјетски геронтолози указују на постојање две врсте старења: физиолошког и патолошког. Физиолошко старење је постепено хармонично слабљење животних функција при очувању адаптационих и компензаторских могућности организма, који обезбеђују његову равнотежу на новом нивоу. Патолошко старење је резултат патолошких дејстава при видљивим оштећењима адаптационих и компензационих механизма а карактерише их дисхармонија животних процеса.¹⁶ Дакле, могуће је природно, физиолошко доживљавање дубоке старости, због чега се не може прихватити схватање да је старост болест. Ми ћемо се у овом раду бавити превасходно специфичностима процеса опажања и памћења у условима физиолошког старења.

2. Процеси опажања старих лица

2.1. Појам опажања и осећања

Опажање је психички процес којим на основу чулних података и других сазнајних процеса добијамо непосредно сазнање о предметима и појавама. Процес опажања започиње деловањем дражи на људска чула. Дражи су различити облици енергије (физичке, хемијске, механичке, топлотне и друге), која делује као стимуланс на наше чулне органе, изазива нервно узбуђење и проводи се нервним путевима до коре великог мозга. Човек је стално изложен деловању великог броја дражи, али не реагује на сваку од њих, већ при томе прави селекцију међу њима. Али и оне дражи на које реагује, човек не прима сваку за себе појединачно или као суму дражи, већ их прима и запажа као одређене целине. Тим целинама он придаје одређени смисао на основу свог искуства и знања и доживљава их као сасвим одређене објекте у својој околини. Опажање је због тога сложен психички процес, који се састоји од селекције између дражи које делују на наша чула, њиховог организовања у целине и тумачења тих целина.¹⁷ Непосредно реаговање на дражи посредством наших чулних органа чини основу и почетак опажања, а одређени сазнајни процеси чине

---

¹⁵ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 16.

¹⁶ Спасовски, наведен према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 18.

¹⁷ Никола Рот, Општа психологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1976, стр. 67.

његову надградњу. Због тога се у општој психологији прави разлика између осета и опажаја. Осет је први и најједноставнији психички феномен у процесу опажања, који представља одраз само непосредних карактеристика дражи на наша чула. Осет је, дакле, најелементарнији вид сазнања, који се односи на психофизички однос дражи и непосредног доживљаја, првенствено посредованог физиолошким механизмима. Опажај је сложен психички процес који обухвата скуп осета праћених нашим искуством и знањем о предмету опажања.¹⁸

Иако је, апстрактно узев, механизам настанка осета и опажаја исти код свих људи, постоје неке категорије лица код којих се јављају извесне специфичности при опажању. На процесе опажања делује мноштво фактора, који могу да се класификују на разне начине.¹⁹ Ми ћемо за основ наше класификације узети Звонаревићеву поделу на објективне и субјективне факторе. У објективне факторе спадају карактеристике објекта опажања и услови под којима се врши опажање. Субјективни фактори су везани за особености лица које опажа. Како се ми у овом раду бавимо само једном посебном категоријом лица (старим лицима), ограничићемо се на приказивање субјективних фактора и то оних, код којих постоје неке специфичности везане за стара лица.

2.2. Субјективни фактори опажања старих лица

2.2.1. Анатомијски фактор и перцептивне способности сведока

Анатомски фактор чини органску основу опажања а састоји се од чулног органа, нервних путева и нервног центра.²⁰ Развијеност и исправност ових органа је услов исправности и потпуности опажаја. У току старења долази до одређених биолошких промена у чулном апарату, услед којих он губи своја првобитна својства, долази до разних деформација и оштећења, која утичу на смањење перцептивне способности. Перцептивна способност је способност разликовања разних квалитета, интензитета и односа међу дражима у оквиру једног чулног модалитета.²¹ У том смислу говори се и о чулној осетљивости, као о способности реаговања на надражаје.²² Људи се разликују у погледу опште осетљивости тј. способности да региструју и одреде врсту дражи разног степена интензитета. Код старих

¹⁸ Иван Костић, Криминалистичка психологија, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1998, стр. 61.

¹⁹ Видети нпр. Младен Звонаревић, Социјална психологија, Загреб, 1989, стр. 94; Иван Костић, наведено дело, стр. 64; Наташа Делић, наведено дело, стр. 32-36.

²⁰ Иван Костић, наведено дело, стр. 64; Наташа Делић, наведено дело, стр. 35.

²¹ Сулејман Хрњица, наведено дело, стр. 223.

²² Вид Печјак, наведено дело, стр. 47.

лица долази до опадања перцептивних способности у области свих чула. Међутим, треба напоменути да су могући и изузетни случајеви поновног успостављања пуне чулне осетљивости (нарочито за вид и слух) у доба старости.²³

2.2.1.1. Чуло вида

Око је чулни орган који омогућује пријем електромагнетних таласа дужине од 360 до 780 nm. Преко овог чула човек добија највећи број информација о околини.²⁴ Око нам омогућује да разликујемо разне квалитете боја, светлину, облик, величину, удаљеност и кретање предмета. Најважнији део ока је мрежњача. Њу чине две врсте нервних ћелија: кратке ћелије у облику чепића, које омогућавају опажање хроматских боја и издужене ћелије у облику штапића, које омогућавају разликовање светлина разног интензитета. Чепићи су најгушће распоређени у средини ока, у чијем центру се налази тзв. жута мрља, која представља место најјаснијег виђења при дневном светлу. Према периферији ока има све мање чепића а све више штапића. У нервним ћелијама налази се фотоосетљива хемијска супстанца. Када на њу делују светлосни таласи, у нервним ћелијама долази до узбуђења, које се нервним путевима преноси до потиљачног дела коре великог мозга.²⁵

Смањење осетљивости чула вида у току старења последица је биолошких промена у чулном апарату а огледа се у: смањивању оштрине вида, смањивању адаптације на мрак, смањеној способности разликовања боја и сужавању видног поља.

2.2.1.1.1. Смањење оштрине вида

Под оштрином вида подразумева се виђење најмањег објекта на дагом растојању и под одређеним осветљењем. Код мале деце оштрина вида је релативно слаба и побољшава се до млађег школског узраста, а према некима до 25. године. Након тога, оштрина вида незнатно опада у току неколико деценија. После 50. године, опадање оштрине вида је приметно.²⁶

Оштрина вида расте са интензитетом светлости. Најслабија је у мраку, када функционишу само штапићи. Један од узрока смањења оштрине

---

²³ Јанко Дрча, *Старост и старење*, Геронтолошки центар Нови Сад, Нови Сад, 1993, стр. 42.

²⁴ Око 90% свих осета које имамо, чине видни осети (Никола Рот, наведено дело, стр. 72; Драган Крстић, *Психолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1996, стр. 97.

²⁵ Сулејман Хрњица, наведено дело, стр. 240.

²⁶ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 51.

вида у току старења јесте смањење пупиле или зенице, чиме се смањује и количина светлости која пада на мрежњачу.²⁷ Колики значај има смањивање зенице за оштрину вида, показују подаци до којих је дошао Тренделенбург. Ширина зенице код двадесетогодишњака износи 4,7 mm на дневном светлу и 8 mm у мраку, док код осамдесетогодишњака она износи 2,3 mm на дневном светлу и 2,5 mm у мраку.²⁸ Зато је визуелна перцепција старих особа при слабом осветљењу, у сумраку и ноћу, доста слаба а најбоља је при добром дневном светлу.

Други узрок смањења оштрине вида у току старења јесу промене у очном сочиву. Сочиво је начињено од епителног ткива, слично кожи, коси и ноктима. Оно расте током живота, али за разлику од коже, сочиво се не може ослободити додатних ћелија. Уместо тога, оно постаје компактније и тврђе и због тога мање флексибилно.²⁹ Последица тога је смањење акомодације очног сочива за виђење предмета на близину. Према неким истраживањима, промене у спољним деловима ока (рожњачи, сочиву, мишићима и сл), који утичу на пренос светлосних таласа и видну способност, постају важне у доби између 55 и 65 година живота. Зато, више од половине становништва у средњим четрдесетим годинама има потребу за корекцијом вида, а у касним педесетим годинама ту потребу практично има свако.³⁰ У доби од 75 година лош вид је уобичајен. Дакле, у поодмаклим годинама живота далековидост је честа појава. Међутим, треба имати у виду да се овде не ради о правој далековидости, већ о тзв. старачкој видљивости,³¹ која подразумева потребу за ношењем две врсте наочара. и за близину и за даљину. Зато увек треба утврдити не само да ли је стара особа приликом опажања имала наочаре, него и о којим наочарима се ради. Ако је стара особа у моменту извршења кривичног дела читала књигу са наочарима за близину, па је подигла поглед са књиге, њено опажање објеката на даљем растојању по правилу ће бити лоше, због неодговарајуће диоптрије, али и због слабе акомодације очног сочива.

Код старијих људи оштрина вида може ослабити и због тога што сочива постају мање прозирна. Замућено сочиво може довести до озбиљног оштећења вида, јер ономогућава или расипа улазно светло. Замућено сочиво има за последицу и блештање односно расипање светлосних таласа

²⁷ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 51.

²⁸ Наведено према Невенка Грузинов-Миловановић, Психолошко-криминалистички аспекти сведочења старих особа, Приручник, 5/1989, стр. 447.

²⁹ K. Warner, Sherry L. Willis, Psihologija odrasle dobi i starenja, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2000, str. 405-406.

³⁰ K. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 405.

³¹ Роланд Грасбергер, Психологија кривичног поступка, Веселин Маслеша, Сарајево, 1958, стр. 30.

приликом уласка у око. Блештање ограничава стара лица јер им треба јаче осветљење да би видели боље, али више светла повлачи још веће тешкоће са блештањем. Проблем блештања нарочито постоји у условима ноћне војње. Блештаво светло, нарочито ако је дифузно или долази из више извора, може довести до заслепљености, која онемогућава перцепцију.³²

Код старих људи често се јавља и старачка катаракта (изузетно замућено очно сочиво), које још више погоршава ионако ослабљену оштрину вида. Узроци катаракте нису поуздано утврђени, али има схватања да би то могла бити последица повишеног нивоа шећера у крви, као и претераног ултраљубичастиг зрачења. Према подацима америчког Националног центра за здравствену статистику, катаракта се јавља код 20 – 25% особа изнад 75 година.³³ Бирен наводи да је катаракта нађена код 61% старих лица.³⁴ Оболели од катаракте перципирају објекте тек као нејасне силуете, не успевајући често да препознају ни чланове најуже породице, док им не приђу сасвим близу. Пошто се ове тешкоће не могу кориговати наочарима, од оваквих лица као сведока сасвим сигурно нема велике користи, ако су у питању чињенице опажене чулом вида.

Поред промена у оку као целини, јавља се и друга врста промена у веји са рецептором за светло на мрежњачи. Смањени доток крви „изгладњује“ ћелије мрежњаче, што има за последицу њихово уништење или лоше функционисање. Овакве промене могу бити изазване болешћу, уз нормално старење. Оштећење ћелија мрежњаче дешава се у доби од 55 до 65 година. Једна лакша болест мрежњаче је старачко пропадање жуте мрље. Обољење почиње постепено и напредује док оштрина вида не дође на 20/50 и 20/100 нормалне оштрине вида. Читање тада постаје изразито тешко а телевизијски екран се види само као мрља. Периферијски вид није оштећен, тако да оболели може да функционише у познатој околини. Разорнији облик те болести, коју прати излив крви, може да уништи нервно ткиво жуте мрље. Око 60% лица оболелих од ове болести потпуно је слепо у року од пет година након првог губитка вида.³⁵

Оштећење мрежњаче у старијој доби може бити узроковано и глаукомом. Растући притисак у оку праћен је атрофијом очног живца и абнормалностима у видном пољу. Лонгитудинална и трансферзална истраживања показују значајан пораст глаукома у доби од 60 до 85 година.³⁶ Било какво оштећење мрежњаче директно утиче на вид: смањује се оштрина вида, осетљивост на ниске интензитете осветљења, као и способност препознавања боја.

---

³² Невенка Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 449.

³³ Наведено према К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 407.

³⁴ Наведено према Невенки Грузинов-Миловановић, а наведено дело, стр. 448.

³⁵ К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 409.

³⁶ К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 409.

У току старења долази до слабљења и неких очних мишића. Због тога лица старија од 40 година знатно теже подижу поглед без подизања главе. То може бити проблем при читању саобраћајних знакова изнад главе или при уочавању виших саобраћајних светала. Због слабљења вида, код старих особа се могу јавити и тешкоће у поузданом опажању контура и перспективе.³⁷

2.2.1.1.2. Смањење адаптације на мрак

Чулна адаптација представља прилагођавање сензорних елемената при релативно трајном дражењу.³⁸ Адаптација чула вида подразумева и смањење и повећање осетљивости. Код чула вида разликујемо адаптацију на светло и адаптацију на мрак. У случају адаптације на светло, долази до смањења осетљивости услед преласка из мрачне у осветљену просторију. Приликом адаптације на мрак долази до знатног повећања осетљивости чула вида. До адаптације на мрак долази када из осветљене уђемо у мрачну просторију. У почетку не видимо ништа, али се наша осетљивост постепено повећава и ми видимо све више, да би се максимална осетљивост постигла после 30 – 40 минута.³⁹ Способност адаптације на мрак изразито опада са узрастом.⁴⁰ Због смањења зенице, са старењем се повећава најмање потребно осветљење да би се предмети видели или назирали. Стара лица код којих је висок праг осветљења, тешко возе кола по мраку. Возачу са лошим ноћним виђењем продужен је период опорављања од фарова кола која му иду у сусрет.⁴¹ Резултати једног истраживања су показали да лица од 16 до 17 година пет пута боље виде после два минута адаптације на мрак у односу на лица стара од 80 до 89 година. После 40 минута проведених у мраку, млађи испитаници су показали 240 пута бољу способност да се адаптирају на мрак и виде приказане објекте.⁴²

2.2.1.1.3. Смањена способност разликовања боја

Разлике у шаренилу боја називамо квалитетом или тоном боја, који зависи од дужине електромагнетних таласа. Човек разликује око 7.500.000 боја и њихових нијанси, које, наравно није у стању све да именује.⁴³ Спо-

³⁷ Невенка Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 449.

³⁸ Предраг Огњеновић, Осећај и мера, Мостарт, Земун, 2006, стр. 169.

³⁹ Никола Рот, наведено дело, стр. 71. Према другима, процес прилагођавања је потпуно завршен после једног сата (Роланд Грасбергер, наведено дело, стр. 32).

⁴⁰ Видети кривуљу адаптације на таму у функцији узраста код Станише Милошевића, Перцепција, пажња и моторна активност, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 37.

⁴¹ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 52.

⁴² Наведено према Невенки Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 447.

⁴³ Вид Печјак, Психологија сазнавања, Свјетлост, Сарајево, 1981, стр. 60.

собност разликовања боја расте до двадесете године, после чега почиње незнатно да опада. Након навршене осамдесете године, то постаје већи проблем, нарочито приликом разликовања зелене и плаве боје, а мање приликом разликовања жуте и црвене боје.⁴⁴ Поред тога, стара лица често не могу да разликују тамносмеђе, црно и тебет, нарочито ако се опажање не врши при дневном светлу.⁴⁵ Особе близу деведесете године, којима је оштећена мрежњача, не успевају да препознају боју више од 50% објеката који им се предоче.⁴⁶ Старосне разлике у виђењу боја јесу последица селективне апсорпције краћих таласних дужина у очном сочиву, као и промена у централном нервном систему.⁴⁷

2.2.1.1.4. Смањена способност дубинског опажања

Наша перцепција простора обухвата перцепцију растојања и перцепцију дубине, односно тродимензионалности објеката. Дубинско опажање омогућавају дубински знаци, који могу бити физиолошки (акомодација очног сочива, конвергенција очију, ретикална диспаративност, двоструке слике) и психолошки (величина слике, интерпозиција, линеарна перспектива, јасност предмета, итд).⁴⁸ Код старијих људи физиолошки знаци могу затајити због већ наведених биолошких промена у оку, што доводи до пада тачности перцепције дубине након педесете године живота.⁴⁹

2.2.1.1.5. Сужавање видног поља

Видно поље је укупно подручје које особа може прикладно видети када гледа равно испред себе у једну непомичну тачку. Техником кинетичке периметрије, којом се мери видно поље, утврђено је да се видно поље сужава с годинама. Једно истраживање периферног вида из 1968. године на 17.000 особа у доби од 16 до 92 године, показало је да тотално водоравно (лево и десно) видно поље остаје константно до доби од 35 година, мало се смањује између четрдесете и педесете године, а смањује се знатно брже након тога. Једна друга студија је показала да видно поље остаје стабилно до доби од 55 година, а затим се смањује. Тотална величина видног поља највише се сужава код лица преко 70 година.⁵⁰ Сужавање видног поља у

⁴⁴ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 52.

⁴⁵ Невенка Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 449.

⁴⁶ K. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 410.

⁴⁷ K. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 407.

⁴⁸ Вид Печјак, Психологија сазнавања, Свјетлост, Срајево, 1981, стр.118.

⁴⁹ Наведено према K. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 408.

⁵⁰ Наведено према K. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 409. Видети и резултате истраживања узраста и граница видног поља шофера од 18 до 72 године у Лењинградској лабораторији 1974. године (Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 52).

старости може бити потенцирано малим и неприлагођеним стаклима наочара, које су некад неопходне због малог размака зеница. Сужавању видног поља и појави једне врсте илузија могу допринети и бифокална стакла. Уколико један објекат улази у видно поље кроз доњу половину стакала, која имају већу диоптрију, изгледаће нам знатно ближи и већи од објекта, који у видно поље улази кроз горњу половину стакала. Ова илузија може нарочито бити изражена код лица која кратко време носе ову врсту наочара и још се нису навикла на њих.⁵¹

2.2.1.2. Чуло слуха

Чулом слуха опажамо висину, боју и јачину тонова и шумава, као и правац из кога долазе акустички надражаји.⁵² Неки аутори говоре о разуђењу скали звучних треперења, у којој поред тонова и шумава, треба разликовати и гласове и праскове.⁵³ Тоновни настају када на ухо делује једнолико таласање неке материје, а шумови када на ухо делују таласи различите фреквенције.⁵⁴ Висина тона зависи од броја таласа ваздуха у секунди, јачина тона зависи од висине или амплитуде таласа, а боја тона зависи од пратећих тонова. Осете слуха изазивају само фреквенције између 16 и 20.000 трептаја у секунди.⁵⁵ Све ниже и више фреквенције људско ухо не може да чује. Утврђено је да смо најосетљивији за слушне дражи од 1.000 до 5.000 трептаја у секунди.⁵⁶ За фреквенције мање или веће од ових, потребна је знатно већа јачина дражи да бисмо их чули.

Када је смањена осетљивост за слушне дражи, ради се о наглувости, а када је осетљивост потпуно изгубљена, ради се о глувоћи. Наглувост може бити општа и парцијална.⁵⁷ Општа наглувост се простире на цело чулно подручје, од најдубљих до највиших тонова и најчешће је узрокована неким манама у средњем уху. То значи да све фреквенције таласа треба да буду већег интензитета да би их наглува особа могла чути. До парцијалне наглувости долази због неког поремећаја у нервним ћелијама или у нервном центру за слух. Код ње се смањује осетљивост за различите групе тонова, а пре свега за високе фреквенције.⁵⁸ Ова врста наглувости по правилу се јавља са старењем. Стога ће старији људи имати више тешкоћа да чују сопран од баса, женски глас од мушког гласа, цвркул

⁵¹ Невенка Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 449.

⁵² Роланд Грасбергер, наведено дело, стр. 37.

⁵³ Вид Печјак, Психологија сазнавања, Свјетлост, Сарајево, 1981, стр. 68.

⁵⁴ Никола Рот, наведено дело, стр. 75.

⁵⁵ Вид Печјак, Психологија сазнавања, Свјетлост, Сарајево, 1981, стр. 66.

⁵⁶ Никола Рот, наведено дело, стр. 76.

⁵⁷ Роланд Грасбергер, наведено дело, стр. 39.

⁵⁸ Никола Рот, наведено дело, стр. 76.

од лајања. Слабљење слуха у погледу високих тонова може имати за последицу да старо лице не чује звоно на вратима, звоњаву телефона, аутомобилску сирену, шкрипање кочница, итд. Чуло слуха почиње да стари пре свих других чула. Према неким истраживањима, слух је најоштрији на узрасту од 14 и 15 година, након чега долази до његовог постепеног слабљења.⁵⁹ Старији људи често слабије чују или уопште не чују високе тонове. Они теже разумеју говор својих саговорника управо због тога што разумљивост говора зависи, пре свега, од виших тонова гласова који се изговарају. За разговетност говора важнији су консонанти, који по правилу имају вишу фреквенцију него вокали.⁶⁰ Нарочито високу фреквенцију имају консонанти ф, г, с, т, з и ш. Треба имати у виду да интелектуални фактор и слушне навике могу побољшати перцепцију говора. Интелигентнија лица боље интегришу више нервне центре, који помажу у интерпретирању комплексних звукова.⁶¹ С друге стране, може бити од користи и навика да се саговорник гледа у лице и прате покрети његових усана, мада ће таква ситуација бити прилично ретка када се ради о перцепцији кривичних дела.

Већина лица већ са навршених 40 година има извесна оштећења слуха, због којих не могу да региструју све високе тонове.⁶² Према неким, стара лица после 65. године имају тешкоћа са опажањем звука преко 10.000 осцилација у секунди.⁶³ Према другима, шездесетогодишњаци не чују звукове са фреквенцијом преко 8.000 Hz.⁶⁴ Према трећима, горња граница чујности креће се до 23.000 Hz у детињству; у пубертету опада на 22.000 Hz; после 30. године спушта се на око 15.000 Hz, да би око 60. године дошло до губљења способности да се чују звуци фреквенција преко 5.000 Hz.⁶⁵

Према једном америчком истраживању, смањење слуха је чешће код мушкараца, него код жена. Мушкарци који током свих узраста слабије чују високе тонове, показују већи губитак парцијалне чујности са старењем, тако да у позним годинама живота разлика између способности мушкараца и жена да чују високе фреквенције, може бити значајна. Након седамдесете године живота постоји бржи губитак код мушкараца у распону говора, јер су они већ изгубили доста капацитета слушања виших фреквенци-

---

⁵⁹ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 53.

⁶⁰ Никола Рот, наведено дело, стр. 77.

⁶¹ Звонимир Росо, Информативни разговор и интервју, Републички секретаријат за унутрашње послове Републике Хрватске, Загреб, 1988, стр. 210.

⁶² Бирен, наведен према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 53.

⁶³ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 53.

⁶⁴ Вид Печјак, Психологија сазнавања, стр. 67.

⁶⁵ Наведено према Невенка Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 449.

ја.⁶⁶ Наглуве особе често боље разумеју говор преко телефона, него лица са нормалним слухом. Ово се може објаснити тиме што је глас преко телефона лишен виших тонова, као и споредних тонова, који сметају у непосредном разговору.⁶⁷

Треба имати у виду да су могуће велике индивидуалне разлике у погледу старења чула слуха. Према једном истраживању, код неких људи слаби осетљивост за горњу границу скале, код других за обе границе, а код трећих за целу скалу.⁶⁸ Према неким подацима, у старосној скупуни од 45 до 54 година око 19% лица има неке тешкоће са слухом, а у скупуни између 75 и 79 година, отприлике 75% лица. Приближно 15% лица старијих од 65 година практично је глуво.⁶⁹ На губљење слуха могу утицати и услови живота, односно звучна средина. Познато је да дугогодишњи рад у бучној фабричкој хали може изазвати рану наглувост. С друге стране, музички обдарени људи често имају високу способност музичке перцепције до дубоке старости.

Слух старих особа може се испитати помоћу шапата на одређеном растојању. Један руски истраживач је крајем XIX века овом методом утврдио да шапат на растојању од 8 m чују неке особе између 70 и 80 година. После 80. године ниједно испитивано лице није чуло шапат са овог растојања, већ максимално са растојања од 2 m.⁷⁰ Сумња суда да неко лице симулира глувоћу, може се лако проверити. Препоручује се да се у таквим случајевима изрежира да иза његових леђа падне нека тешка књига или се залупе врата, да бисмо пратили његову реакцију на тај догађај. Лице које је заиста глуво, навикнуто је да компензира недостатак слуха увежбаношћу других чулних органа. Оно ће регистровати подрхтавање пода и потражиће узрок томе. Симулант се вероватно неће обазрети на тај догађај.⁷¹

Приликом закључивања да ли је старо лице могло опазити одређену звучну драж, треба имати у виду и чињеницу да ли је у моменту опажања то лице било изложено дејству више звучних дражи истовремено. Наиме, у таквим случајевима јавља се ефекат маскирања, при чему један тон онемогућава чување другог. По правилу, јачи тонови прекривају слабије тонове сличне фреквенције. Такође, тонови ниже фреквенције више ометају слушање тонова више фреквенције, него обрнуто.⁷²

⁶⁶ K. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 411.

⁶⁷ Роланд Грасбергер, наведено дело, стр. 40; Звонимир Росо, наведено дело, стр. 26.

⁶⁸ Наведено према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 54.

⁶⁹ Наведено према K. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 410.

⁷⁰ Наведено према Вери Смиљанић, наведено дело, стр. 54.

⁷¹ Роланд Грасбергер, наведено дело, стр. 39.

⁷² Видети неке примере код Николе Рота, наведено дело, стр. 77.

2.2.1.3. *Остала чула*

Са старењем, по правилу, долази до смањења чулне осетљивости и у погледу осталих чулних модалитета. Остала чула су знатно мање важна у судској пракси. Осети примљени чулом мириса могу бити значајни у случају пожара или тровања гасовима, а осети чула укуса су важни у случају тровања. После 50. године опада осетљивост за укусе, што је нарочито изражено после 70. године, због великог смањења броја густативних квржица.⁷³ По другима, ова осетљивост слаби већ после 45. године.⁷⁴

Нема поузданих података о томе да ли и како се мењају осети мириса са старењем. По неким, они незнатно опадају, по другима нема промена.⁷⁵ Осетљивост за додир опада око 50. до 55. године живота, различитим темпом на различитим деловима тела. У погледу осетљивости за бол, која може бити значајна када су стара лица жртве кривичног дела, постоје велике индивидуалне разлике и контрадикторни резултати испитивања. Вестибуларно чуло даје нам податке о положају тела. По правилу, ако се те информације сукобе са информацијама чула вида, више верујемо подацима вестибуларног чула. Вестибуларни апарат је најосетљивији на узрасту од 40 до 50 година, након чега осетљивост опада.⁷⁶ Овај апарат у посебним ситуацијама, као што су вожња бродом, аутом или авионом, рефлексно делује на стомак, што изазива повраћање, бледило, мучнину, хладан зној, дрхтање и слично. Ово треба имати у виду када се траже изјаве сведока о ситуацијама које је доживео за време вожње у превозном средству. Такво стање може изазвати тремост, апатију, депресију, смањену могућност памћења, итд.⁷⁷

2.2.2. *Искуство*

Већ је речено да опажање представља сложен психички процес који обухвата скуп осећаја, којима се прикључује и искуство. Опажање резултира из наизменичности осећаја као новоунесеног чулног утиска и ранијих чулних утисака сачуваних у нашој свести.⁷⁸ Искуство омогућава лицу које опажа да на основу малог броја знакова препозна објекат опажања. Искуство укључује у опажање претходно знање, чиме се осмишљава опажено. Претходно искуство и знање утичу на избор дражи које ћемо опазити, начин њиховог груписања у целине и смисао који ћемо дати груписаним дра-

---

⁷³ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 55.

⁷⁴ Вид Печјак, наведено дело, стр. 79.

⁷⁵ Наведено према К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 414.

⁷⁶ Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 55.

⁷⁷ Радојко Миловановић, Полицијска психологија, Београд, 1998, стр. 75.

⁷⁸ Роланд Грасбергер, наведено дело, стр. 26.

жима.⁷⁹ Неко ко никада није видео неки предмет, неће моћи да га именује, већ ће га доживети као неодређену групу дражи. Значај искуства за опажање потврђују многи експерименти.⁸⁰

Искуства обликују и мењају опажање још од рођења. Претпоставља се да је најважније учење у детињству и раној младости, мада до промена у опажајним организацијама долази и касније. С обзиром на значај искуства за опажање, могли бисмо рећи да, у начелу, стари људи са својим пословично богатим животним искуством, имају добре предиспозиције за опажање. Позитивно дејство овог фактора на неки начин компензира негативно дејство ослабљене чулне осетљивости. Међутим, треба имати у виду да искуство не зависи само од старости човека, већ и од начина његовог живота, средине у којој живи, васпитања, образовања, могућности усвајања нових сазнања, итд. У литератури је описан случај једног осамдесетогодишњака који је дао обиље прецизних информација о изгледу осумњиченог. Између осталог, тврдио је да је осумњичени на левој страни лица, изнад леве горње усне, имао свеж ожиљак, који је био хируршки обрађен, односно шивен. Навео је да је у питању рана раздеротина, па чак и њен латински назив. Проценио је да ожиљак није био старији од три месеца. Косу осумњиченог описао је као изразито густу, тамнокестењасту и кратко ошишану, са трагом какав оставља шапка.⁸¹ На основу овог прецизног описа пронађен је и ухапшен осумњичени а његово учинилаштво је потврђено и другим доказима. Занимљиво је да нико од особља ресторана, у коме је осумњичени био пре извршења кривичног дела, није препознао осумњиченог на фотографији. Испоставило се да је одлучујућу улогу приликом давања овако прецизног исказа имало огромно искуство тог старца. Он је био професор латинског и грчког језика у пензији, а његов син хирург. Објаснио је да је сину за време студија често помагао, посебно када је учио анатомију, у којој има много латинских назива. И касније, у току његовог стажирања и рада као хирурга, често је био у његовој ординацији и виђао разне озледе. Тако је доста тога научио. Што се тиче описа косе, објаснио је да је у младости имао доста школских другова, који су били официри и носили шапке и лети и зими. Још тада је приметио да шапка оставља посебан траг на коси, који никада није био исти као траг који је на коси остављао шешир или капа.

⁷⁹ Никола Рот, наведено дело, стр. 83.

⁸⁰ У једном од њих, две шимпанзе држане су у потпуној тами од рођења до 16. месеца, када су достигле биолошку зрелост. Када су изведене на светлост, понашале су се као слепе. Други експеримент изведен је на 66 лица која су била слепа од рођења, а која су после операције прогледала. Сви су имали проблеме у препознавању облика, боје, величине и удаљености (видети, Вид Печјак, наведено дело, стр. 111-112).

⁸¹ Душко Модлу, Свједок стар осам деценија, Приручник 4/1982, стр. 359.

Искуство је тесно везано са интересовањима. Недостатак интересовања за одређене области утицаће на ограничавање искуства у тој области. Тако, на пример, треба имати у виду да стари људи често остају учаурени и затворени за упознавање са новим комуникационим технологијама. Зато није реткост да одбијају рад на рачунару или коришћење мобилног телефона. Када се предмет сведочења налази ван сфере интересовања старих лица, од њих не треба очекивати пуно користи.

2.2.3. Интелигенција

Интелигенција се дефинише на различите начине: као способност учења новог и непознатог; способност апстрактног мишљења; способност сналажења у новим ситуацијама, итд.⁸² Интелигенција је психичко својство које је од изузетног значаја за процесе мишљења. Међутим, она може бити важна и за процесе опажања. Наиме, интелигенција се активира при опажању сложених садржаја, који нису били садржани у ранијем искуству. Интелигентније особе успешније користе аналогију, уопштавање и друге мисаоне процесе при осмишљавању непознатог склопа дражи. Осим тога, без обзира што сведок даје исказ о свом чулном опажању, дакле о чињеницама, његов исказ се не може у потпуности очистити од судова и закључака. Штавише, има мишљења да од сведока треба тражити судове, закључке и мишљење, јер је то тактички начин прибављања новог чињеничног материјала.⁸³ Наиме, неправилни закључци сведока усмеравају сећање у погрешном правцу а довођење сведока у контекст правилног закључивања подепно је да сведоку врати тачно сећање. Закључци сведока немају доказну вредност, без обзира на њихову правилност, али их судија мора тражити и предочавати сведоку, како би му створио психолошку и логичку пригоду да исправи свој исказ, односно оне његове делове који се налазе у контрадикцији са другим доказима.⁸⁴

Развој интелигенције достиже максимум у периоду између 16 и 25 година, након чега почиње да опада, најпре спорије а затим све брже. Сматра се да је интелигенција у 50. години за једну годину мања него што је била у 20. години, а у 60. години је мања за две године.⁸⁵ Опадање интелигенције са старашћу је једно од највише истраживаних питања у области психологије старења. Промене у интелигенцији које долазе са старењем, Кател је по-

---

⁸² Никола Рот, наведено дело, стр. 158; Драган Крстић, наведено дело, стр. 250.

⁸³ Владимир Водинелић, Процесуални и криминалистички проблеми са судовима и закључцима у исказу сведока, Архив за правне и друштвене науке 1/1991, стр. 84.

⁸⁴ Владимир Водинелић, наведено дело, стр. 84.

⁸⁵ Никола Рот, наведено дело, стр. 166; упореди Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 73-74.

кушао да објасни разликујући флуидну и кристализирану интелигенцију.⁸⁶ Флуидна интелигенција се дефинише разним задацима као што су груписање слова, класификација облика, аналогија речи, памћење асоцијација. Флуидна интелигенција је под утицајем фактора као што су наслеђе и разне повреде мозга, који директно делују на физиолошку структуру на којој почивају интелектуални процеси. Кристализирана интелигенција је резултанта индиректног деловања на психичку структуру преко учења и акултурације. Ова интелигенција се дефинише задацима као што су речник, симболичко и аритметичко резонување, флуентност идеја. Флуидна интелигенција опада са старашћу а кристализирана расте у току читавог живота, па и у старости. Истраживања показују паралелизам између флуидне интелигенције и биолошких способности, нарочито метаболизма кисеоника.

Такође, треба имати у виду да у погледу развоја интелигенције постоје индивидуалне разлике. Наиме, код неких старих лица, који су се иначе бавили интелектуалним радом, може доћи и до повећања интелектуалних способности.⁸⁷

2.2.4. Емоције

Интелектуални психички процеси нам омогућавају да сазнамо свет у нама и око нас. Али, ми се обично не задржавамо на пуком сазнању тог света, већ га редовно и доживљавамо на одређени начин, односно вреднујемо путем осећања или емоција. Емоционалним процесима ми успостављамо субјективан однос према стварима, људима, догађајима и према сопственим поступцима и због тога они немају рационални карактер, који је својствен когнитивним процесима. Емоције се обично дефинишу као промене у стању активности организма, које се манифестују на три начина: карактеристичним физиолошким променама у функционисању појединих унутрашњих органа, карактеристичним променама у покретима лица и карактеристичном доживљају пријатности или непријатности.⁸⁸ Већ је речено да је опажање тесно везано за остале психичке процесе у организму, између осталог, и за емоције. Стога неки аутори дефинишу опажај као сложен доживљај у коме се истовремено јављају сазнајни, емоционални и мотивациони фактори.⁸⁹ Сматра се да не постоји индиферентно стање личности, чак и онда када је реч о најбаналнијим опажајима. Због тога свако опажање прати одговарајући афективни тон, чији квалитет пријатности или непријатности зависи од

⁸⁶ Наведено према Вера Смиљанић, наведено дело, стр. 90-96; К. К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 364.

⁸⁷ К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 391.

⁸⁸ Никола Рот, наведено дело, стр. 171.

⁸⁹ Сулејман Хрњица, наведено дело, стр. 243.

тога колико је опажено повољно или неповољно за посматрача. Осим тога, треба имати у виду да доживљени осећај може изазвати асоцијације у вези са неким ранијим животним ситуацијама и самим тим бити емоционално обојен, у зависности од прошлог искуства.⁹⁰

У најопштијем смислу, афект је подстицај који побуђује осећања и утиче на њих. Везан је за дубоке, нагонске слојеве личности и одатле утиче на целокупну осећајну сферу, а по психоаналитичким схватањима, основни је конституент емоција.⁹¹ Продире у све области личности и временски је трајнији од других врста осећајности. Психолошки садржај му је неодређен или је широко генерализован. Овде је реч афект употребљена у ширем смислу, тако да се заправо поклапа са емоцијама,⁹² и истовремено разликује од патолошког афекта. Афекти утичу на све психичке функције мењајући их или усмеравајући у одређеном правцу. Афективна обојеност опажаја утиче на исправност и целовитост опажаја. Пратећи емоционални доживљај опаженог истовремено има и мотивациону вредност. По правилу, опажање тежимо да продужимо ако је праћено пријатним емоцијама, а да прекинемо ако је пратећи емоционални тон непријатан.⁹³ Афективни тон опажаја може и позитивно и негативно да утиче на исправност опажања, без обзира да ли је испуњен пријатним или непријатним садржајем. Пријатне емоције умереног интензитета, по правилу, позитивно утичу на опажање, јер усмеравају нашу пажњу у том правцу. С друге стране, интензивна емоционална стања, било пријатна, било непријатна, могу да блокирају нашу пажњу и доведу до погрешног опажања.⁹⁴

Једна од основних потреба човека је постизање емоционалне стабилности. Међутим, у доба старости то је знатно теже постићи, пре свега због неповољног материјалног и социјалног положаја. Зато није реткост да су стара лица емоционално нестабилна. Емоционална нестабилност дефинише се као тежња ка брзој и недовољно образложеној промени емоционалних стања, односно давању променљивих и недоследних емоционалних одговора.⁹⁵ Емоционално неуравнотежене особе у старости тешко се мире са својом старошћу, што је последица неприлагођености насталим променама. Стара лица често карактерише видљива ригидност емоција, које често иду ка апатији. Реаговање старца је слично реаговању деце: јављају се знаци регресије, негативизам, инфантилна раздражљивост, бес.⁹⁶ Стара ли-

---

⁹⁰ Радојко Миловановић, наведено дело, стр. 76.

⁹¹ Драган Крстић, наведено дело, стр. 69.

⁹² Овде се не мисли на тзв. патолошки афект.

⁹³ Сулејман Хрњица, наведено дело, стр. 243.

⁹⁴ Тако и Иван Костић, наведено дело, стр. 64.

⁹⁵ Драган Крстић, наведено дело, стр. 177.

⁹⁶ Банхам, наведен према Јанку Дрчи, наведено дело, стр. 52.

ца се брже исцрпљују, дуже опорављају и мање су способна да пређу из једног у друго емоционално стање. Њихове емоционалне реакције су често претерано бурне а доминирају песимистичка расположења. Често су присутне разне врсте страхова (од болести, од самоће, од смрти, од одбацивања, итд), љубомора, егоизам, агресивност. Њихова емоционална преосетљивост може негативно да утиче на опажање. Тако се, на пример, дешава да су стари људи често неповерљиви према околини, лако се осете превареним и покраденим и често нагињу неоправданим оптужбама и лакомисленим сумњичењима.⁹⁷ Због тога њихов исказ треба опрезно ценити. Наравно, нису сва стара лица таква. Емоционално стабилни старци одликују се психолошким виталитетом, кога чине: налажење задовољства и осећање испуњености у свакодневним делатностима; виђење сопственог живота као сврсиходног и прихватање његових добрих и лоших страна; осећање да су се у животу остварили сви важнији циљеви; поседовање позитивне слике о себи и очуваност оптимистичких ставова и расположења.⁹⁸

2.2.5. *Мотиви*

Мотив се обично одређује као свесни или несвесни повод и подстрек на одређену делатност.⁹⁹ Прецизније речено, мотив је унутрашњи фактор који подстиче, усмерава, контролише и интегрише ка циљу или од циља усмерено понашање.¹⁰⁰ Подстицаји понашања могу бити везани за организам, спољашњу средину и идеју или намеру. Усмеравање активности обухвата оријентацију у реалности, избор циља и избор пута ка циљу или од циља. Контролни аспект односи се на стално праћење активности и процену исправности изабраног пута ка циљу, као и поновну процену привлачности циља. Интегративни аспект мотивационог процеса односи се на обједињавање оних диспозиција у личности које су од значаја за остварење постављеног циља.

Мотивација значајно утиче на опажање. Пре свега, мотивација делује селективно, тј. опажамо само оне ситуације за које смо заинтересовани. Осим тога, жеље и очекивања, који су важни аспекти мотивационог процеса, утичу на начин организовања дражи у целине и на тумачење опаженог. Мотивација и лична интересовања првенствено делују усмеравајуће на пажњу. Тако се може десити да догађаје који нас не интересују и не приметимо, док догађаје који нас занимају пратимо са повећаном пажњом. Пове-

⁹⁷ Видети неке примере неоснованих оптужби старих лица код Енрико Алтавиле, Судска психологија III, интерни превод, стр. 59-60.

⁹⁸ Фурлан, наведен према Јанку Дрчи, наведено дело, стр. 51.

⁹⁹ Драган Крстић, наведено дело., стр. 384.

¹⁰⁰ Ову дефиницију, као и њено објашњење преузели смо од С. Хрњице, наведено дело, стр. 303.

ћана мотивација често изоштрава наша чула, тако да опажамо и оне објекте које иначе не бисмо опазили. Зато је могуће да различита лица на различит начин опажају исти објекат или догађај.

У позним годинама дешавају се велике промене и у области мотивације, која се битно редукује. Потреба за материјалном и емотивном сигурношћу обично се задовољава у умањеном обиму, што значајно утиче на психичку стабилност личности. Мотив за постигнућем, стварањем и самоактуализацијом обично нестаје, губе се социјални контакти а потреба за социјалном комуникацијом остаје незадовољена.¹⁰¹ У таквим условима често долази до фрустрација, незадовољства, стварања осећања одбачености, пораста анксиозности, губитка самопоуздања, интровертности... Таква психичка стања могу имати за последицу окренутост према себи а не према спољњем свету, што не погодује процесима опажања. „Људи који се повлаче говоре мало или не говоре ништа, никога не гледају, не слушају или нису пажљиви кад ко њима говори.“¹⁰² Уколико старе особе нису заинтересоване за дешавања у окружењу, оне вероватно неће бити добри сведоци, јер је њихов опажајни потенцијал ограничен. Наравно да у том погледу међу њима могу постојати и велике индивидуалне разлике. С друге стране, не треба изгубити из вида и супротну могућност. Без обзира на одређен степен изолованости старих лица и редуковање њихове социјалне групе на породицу, могућа је једна сфера њиховог интересовања која их може препоручити као врло захвалне сведоке. Обиље слободног времена, које више није испуњено радним и другим обавезама, често се користи за помно посматрање других људи (кроз прозор, шпијунку, на улици, итд). При томе се често региструју све, па и најситније промене у свакодневном збивању. Ти „хроничари микросоцијалних средина“¹⁰³ могу тако сазнати многе податке које запослени људи и не примећују, а који могу бити драгоцености за откривање и доказивање кривичних дела.

3. Процеси памћења старих лица

Памћење представља процес чувања прошлог искуства и његовог повезивања са садашњошћу.¹⁰⁴ То је сложен психички процес који се састоји из запамћивања (усвајања), задржавања (ретенције) и репродукције (препознавања) онога што смо раније опажали.¹⁰⁵ Памћење може бити моторно

---

¹⁰¹ Дрча Јанко, наведено дело, стр. 55-57.

¹⁰² Алфред Адлер, *Познавање човека*, Матица Српска Нови Сад, Просвета Београд, 1984, стр. 229.

¹⁰³ Невенка Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 450.

¹⁰⁴ Драган Крстић, наведено дело, стр. 448.

¹⁰⁵ Наташа Делић, наведено дело, стр. 40. Међутим, елементи памћења могу се одређивати и на другачији начин (видети нпр. код Ивана Костића, наведено дело, стр. 70.)

и ментално. Ментално памћење се састоји у задржавању различитих интелектуалних садржаја (опажаја, мисли) и може бити сликовно и вербално-логичко.¹⁰⁶

У литератури се често истиче да од 20. до 60. године нема битнијих промена у способности памћења, али да већ око 65. године долази до дегенеративних промена на мозгу, што доводи и до слабљења памћења.¹⁰⁷ Код старих лица најпре се губе сећања на новије догађаје а тек на крају сећања из давне прошлости.¹⁰⁸ Неки то објашњавају тиме да моћ памћења зависи од интензитета перцептивног инпута. Сећања на давне догађаје базирана су на искуству стеченом док су опажајне способности биле на врху, док памћење скорашњих догађаја зависи од смањеног перцептивног нивоа у датом тренутку. Дакле, ослабљени перцептивни инпут нужно повлачи и мање делотворно памћење.¹⁰⁹ Давни догађаји могу бити у фокусу и због тога што често имају неко посебно значење за стару особу, што се о њима више пута размишљало, након што су се збили, што је довело до изузетно јаког памћења познатог као „бљескови памћења“.¹¹⁰

Према неким истраживањима, добне разлике у памћењу највише су резултат разлика у фази кодирања информација. Старија лица не организују информације једнако успешно или једнако брзо, као и млађи испитаници. Они и мање дубоко процесуирају информације.¹¹¹ Старији људи имају више проблема при похрани информација у дугорочно памћење, али и при досећању информација из њега. При томе, они лакше врше препознавање него досећање. Способност препознавања се смањује спорије од способности досећања.¹¹² Ми се у овом раду нећемо бавити патолошким поремећајима памћења у старачкој доби, као што су деменција и Алцхајмерова болест.

Новија истраживања показују да информација у дугорочном памћењу може бити изгубљена, ако се уметне нека заваравajuћа информација након усвајања те информације. То показују експерименти са испитаницима који су присуствовали саобраћајној несрећи, након чега је једној њиховој половини давана погрешна информација о саобраћајном знаку који је тамо стајао. Када је та група испитаника требала да се досети тог догађаја, навела је погрешна сећања. И у другим сличним експериментима недостаци у памћењу, настали као последица таквих информација, редуцирали су по-

¹⁰⁶ Никола Рот, наведено дело, стр. 115.

¹⁰⁷ Невенка Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 451.

¹⁰⁸ Тако се, на пример, једна старица од 80 година тачно сећала догађаја од пре 35 година (наведено према Е. Алтавила, наведено дело, стр. 63).

¹⁰⁹ Барет, наведен према Невенки Грузинов-Миловановић, наведено дело, стр. 452.

¹¹⁰ Наведено према К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 327.

¹¹¹ К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 320.

¹¹² К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 324-326.

стигнућа за 30-40 посто. Постоји неколико фактора који могу утицати на промене памћења након излагања сугестијама. Промене памћења су вероватније ако је интервал између догађаја и накнадне погрешне информације већи; сећања на неке насилне догађаје вероватније ће се променити, него сећање на ненасилне догађаје; вероватније је да ће додатна информација бити прихваћена ако се прикаже на угодан начин.¹¹³

У једном новијем истраживању, које се односило на испитанике од 5 до 75 година, испитано је досећање и сумњичавост према погрешној информацији. Млађа деца и старији испитаници досећали су се мање информација и давали су више погрешних информација. Можда је разлог томе што старији испитаници никада нису успели да похране оригиналне информације, па су користили погрешне информације, кад су се морали присетити догађаја. Дакле, старија лица су подложнија утицају погрешних информација: једном кад им се пружи нека погрешна информација, они се врло тешко сећају оригиналне информације.¹¹⁴

4. Закључна разматрања

Због пораста удела старих лица у укупној популацији, данас постоји већа вероватноћа за њиховим појављивањем у својству сведока, него што је то некада био случај. Старост није разлог због којег би неко лице унапред било искључено као сведок, али јесте околност од које зависи тактика саслушања сведока, као и оцена веродостојности његовог исказа. Због тога треба познавати неке специфичности оних психичких функција старих лица, које су тесно повезане са давањем сведочког исказа. Најважније такве функције су опажање и памћење. На вршење ових функција утиче више субјективних фактора, који имају неке особености код старих лица.

Код старих лица, по правилу, долази до слабљења чулне осетљивости, слабљења памћења, опадања интелигенције, успоравања психомоторних функција, као и негативног уплива емоционалних и мотивационих процеса на опажање. Старе особе боље памте давне догађаје, него скорашње догађаје. Осим тога, оне могу бити веома сугестибилне и склоне конфабулацијама. Међутим, треба имати у виду да у погледу појединих психичких процеса и психичких својстава, код старих људи могу постојати велике индивидуалне разлике. Због тога се, генерално, не треба одрицати таквих лица као сведока. Осим тога, треба имати у виду да стара лица са оштећењима одређених чулних органа, нервних путева или нервног центра, могу да компензирају тај недостатак већим ослонцем на друга чула која су боље

---

¹¹³ К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 333.

¹¹⁴ К. Warner, Sherry L. Willis, наведено дело, стр. 334.

очувана. У кривичном поступку се могу саслушавати и потпуно слепа или глува лица, наравно само у погледу чињеница које су могли опазити неким другим чулом.

Због опште појаве ослабљене чулне осетљивости у позним годинама, корисно је проверити степен очуваности чула сведока. Са тим циљем, сведоку се могу постављати питања: на пример, да ли носи наочаре и са којом диоптријом, да ли користи апарат за слух и да ли их је у моменту опажања користио. Уколико ова помагала нису коришћена, могу се судским експериментом оријентационо установити његове перцептивне способности на објектима опажања у самој судници. Судским експериментом може се проверити чак и то да ли сведок симулира глувоћу (на пример, изненадним бацањем тешке књиге на под, иза његових леђа и праћењем његове реакције). С обзиром на смањење оштрине вида, као и адаптације на мрак у позним годинама, треба проверити какво је осветљење било у моменту извршења и опажања кривичног дела. Старији сведоци некад могу имати потешкоћа и са самим говором и разумевањем значења речи. Неконзистентни и неприкладни одговори могу указивати на то да то лице има неку врсту поремећаја говора. Са таквим лицима треба имати много стрпљења приликом саслушавања. Добар судија може извући максимум и од лица са оскудним вокабуларом и начином изражавања.

Ако се појави сумња да је сведок, с обзиром на стање својих чула, могао опазити оно о чему треба да сведочи, препоручљиво је да се то провери психолошком експертизом. Вештак психолог тада приступа испитивању личности сведока, а нарочито његове способности опажања, пажње, памћења, репродуковања, мотивације и општих интелектуалних способности.¹¹⁵ При томе треба имати у виду да вештак даје своје мишљење само о способности за веродостојно сведочење а никако се не изјашњава о томе да ли је конкретно сведочење било истинито или не. Ако вештак нађе да сведок нема способност за веродостојно сведочење, а суд тај налаз прихвати, илузорно је да се такав сведок даље саслушава. Међутим, ако је по мишљењу вештака сведок способан за сведочење, треба проверити да ли је сведок у датом случају могао опазити оно што је предмет сведочења. То је потребно због тога што је вештак утврдио само да ли је он способан за опажање а не и да ли је у конкретном случају нешто опазео.

Особености старих лица као сведока треба уважавати и приликом самог испитивања, а не само приликом оцене њиховог исказа. Саслушање старијих сведока треба да траје што краће, јер се они брзо замарају. Због изражене сугестибилности, треба водити рачуна о начину постављања питања а корисно је проверити и да ли је на њих вршен утицај након опажа-

¹¹⁵ Милан Костић, Психолошке експертизе, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 136.

ња кривичног дела. Због могућности да су у исказу сведока испреплетане чињенице и вредносни судови и закључци, сведока увек треба питати на основу чега је дошао до одређеног закључка. На тај начин може се утицати на евентуално кориговање погрешног исказа.

Приликом испитивања старих наглувих лица препоручује се разговарање нормалним а не повишеним тоном, али тако да сведок може пратити покрете усана. Треба искључити све друге изворе буке и користити кратке, јасне и једноставне реченице. Да би особа са глаукомом боље видела, предмет посматрања треба да буде у центру видног поља а код особе са катарактом на рубу видног поља. Лицима слабијег вида треба јасно говорити а приликом разговора не треба стајати сувише близу, јер су углавном далековиди. Саслушање треба одложити ако сведок осећа јаку бол. Такође, треба имати у виду да сведок може бити под дејством разних лекова, што може утицати на то да се понаша на начин који није карактеристичан за њега.

У савременим процесним законодавствима постоје неке одредбе, које могу бити релевантне и приликом испитивања старих лица као сведока. Тако, према одредби члана 101, става 4 важећег ЗКП Србије из 2001. године, сведоци који се због старости, болести или тешких телесних мана не могу одазвати позиву, могу се испитати и у свом стану. Осим тога, стара лица се под одређеним условима могу подвести и под категорију посебно осетљивих сведока, којима се пружа посебна заштита са циљем спречавања секундарне виктимизације. Важећи ЗКП из 2001. године не познаје ову категорију, али је познаје нови ЗКП из 2011. године.¹¹⁶ Према члану 104 новог законика, посебно осетљивом сведоку питања се могу постављати само преко органа поступка, који ће се према њему односити са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока. Испитивање се може обавити уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног лица, о чему одлучује орган поступка. Посебно осетљиви сведок се може испитати и помоћу техничких средстава за пренос слике и звука, без присуства странака и других учесника у просторији у којој се сведок налази. Посебно осетљиви сведок може се испитати и у свом стану или другој просторији, односно у овлашћеној институцији која је стручно оспособљена за испитивање посебно осетљивих лица. Посебно осетљиви сведок не може бити суочен са окривљеним, осим ако то сам окривљени захтева, а орган поступка то дозволи водећи рачуна о степену осетљивости сведока и о правима одбране.

---

¹¹⁶ Сл. гл. РС 72/2011, 101/2011. Овај законик се примењује од 15.01.2013. године, изузев у поступцима за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности, у ком случају се примењује од 15.01.2012. године.

*Snežana Brkić, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Psychological Aspects of Old Men Testimony

Abstract

Aging does not exclude some person's potential witness, but it is a factor which can exert influence on tactics of examination of witness. It also influences the evaluation of testimony. Therefore, it is important to know the specific psychological functions of old men, which are in relation with testimony. The most important psychological functions are perception and memory. There are some negative subjective factors by aging as: weakening of sensual sensitivity, weakening of memory, reducing of intelligence, decelerating of psychomotor functions and negative influence of emotional and motivating process on perception. However, we must know that there are some individual differences between old people. Therefore, we should not deny the aged as a witness. The judge must always check the sensual sensitivity of witness, by putting the questions, by court's experiment or by psychological expert opinion. We must also take into consideration the specific features of the aged, when we interrogate them as a witness. In this sense, we can give some recommendations in regard to place, time and manner of their interrogation. That treatment has to enable the accurate and complete statement, from one side, and it also has to disable the harmful effect of criminal procedure to witness' psyche, from the other side.

Key words: witness, the aged, perception, memory, sensual sensitivity, experience, intelligence, emotion, motivation, suggestibility

